

FREDSUNDERVISNINGEN HAR EN HISTORIA – OCH EN FRAMTID

Av Bengt Thelin

I början av 1980-talet dök begreppen fredsfostran och fredsundervisning upp i den pedagogiska - och politiska - debatten. På Skolöverstyrelsen (SÖ) blev jag den som fick i uppgift att tillse att "något gjordes", bl a som svar på de krav på stöd och vägledning, som började komma både från lärare och elever. Det blev några intensiva år med kurser, konferenser och materialproduktion.

Som ung lärare hade jag redan ägnat åtskilligt intresse och engagemang åt u-landsfrågorna. Mellan SÖ och SIDA fanns en samarbetsgrupp för att främja u-landskunskapen i skolorna.. Begrepp som internationalisering, internationell förståelse och internationell solidaritet förknippades så gott som uteslutande med de fattiga folken i tredje världen. Begreppen hade en nord-sydlig inriktning. Fredsundervisning däremot var något nytt, som det gällde att bygga upp kunskap om och utarbeta någon slags metod för. Nu tillkom bl a SÖ:s service-material "Fred - Frihet - Utveckling - Mänskliga rättigheter" (1985), fortfarande mig veterligt den enda officiella skriften i ämnet.

Något nytt? I varje fall visste inte jag, och det gällde nog de flesta, att fredsundervisningen hade en historia. För mig blev detta klart först härom året, när jag började arbetet med en kunskapsöversikt om freds- och solidaritetsfrågor i skolan, ett arbete som förhoppningsvis blir till en bok under 1995. Vad jag kan ge i den här artikeln är endast glimtar ur denna historia.

Pionjärerna

Fredrika Bremer tillhör de internationellt kända svenskarna, även om forskningen om henne inte tillräckligt tycks ha uppmärksammat hennes fredsengagemang. På hennes initiativ kom det Kungliga Högre Lärarinneseminarier i Stockholm till i början av 1860-talet. Om den freds pedagogik i vid mening som bedrevs där har Inger Ekbohm berättat i sin bok "Fredrika Bremer och den kvinnliga fredstanken" (Carlsons 1991). Bland många f d elever med djupt fredsengagemang kan nämnas Selma Lagerlöf och Inga Thorsson.

Bengt Thelin, fil dr och teol. lic, har varit undervisningsråd i Skolöverstyrelsen, där han bl a hade ansvar för internationaliseringsfrågor. I början av 1980-talet förde han upp fredsundervisning på den pedagogiska "dagordningen", vilket ledde till en hel del massmedial uppmärksamhet. Han har skrivit åtskilliga artiklar om fred och internationalisering och planerar att nästa år komma ut med en bok om ödes- och överlevnadsfrågorna i undervisningen.

Det äldsta mer genomarbetade programmet för fredsundervisning förmedlades dock av en annan portalfigur i den svenska skolans historia, nämligen Fridtjuv Berg. Det skedde i en liten skrift 1886 med titeln "Hermann Molkenboer. Skolan och fredstanken". Molkenboer var holländare och hade som huvudtes, att skolan gjorde sig skyldig till dubbelmoral, nämligen den som ligger i spänningen mellan kristendomundervisningens förkunnelse att man skall älska även sina fiender och historieundervisningen, som leder till nationell självhävdelse och hat mot andra folk och raser. Botemedlet var att "rena" historieämnet från "falsk patriotism". Molkenboer föreslog att ett internationellt "uppföstringsråd" skulle skapas för att medverka till en reformering av historie- och geografiundervisningen.

Sekelskiftet:

Nationalism kontra fredsfostran

Berg refererar utförligt Molkenboers tankar och säger att vi nu är i början av en rörelse, som så småningom kommer "att omskapa våra känslor och tänkesätt och därigenom mäktigt inverka på vårt släktes öden".

För årtionden framåt blev "avnationaliseringen" av historieämnet det som dominerade i de fredsengagerade pedagogernas skrifter och anföranden. Dit hörde också en avglorifiering av krig och krigshjältar. I stället skulle den fredliga odlingens föregångsgestalter uppmärksammas, krigshjältar ersättas med fredshjältar, krigshistoria med kulturhistoria.

Emilia Bromée

Idéerna stötte på hårt motstånd. Ett nordiskt skolmöte 1897 var ett av många tillfällen då historieämnet debatterades. En läroverksrektor ansåg t ex att historien i första hand skulle vara nationell, i andra hand human och att det inte skadade "om barnet när det läste om Karl XII:s historia liksom kände sig äga en bit av hans stöflar i sina små skor". Året därpå bildades, med Emilia Bromée i spetsen Sveriges kvinnliga fredsförening. En av punkterna i deras program var fredsfostran. Uppfostran borde renas från krigiska inslag, krigslekar och krigsleksaker. Det konservativa Nya Dagligt Allehanda opponerade sig. Tankarna var farliga, friheten var viktigare än livet. Det är ett resonemang som påminner om 1980-talets förenklade slogan "hellre död än röd".

Kvinnorna i spetsen

Kvinnorna betydde mycket i den tidiga kampen för fredsundervisningen. Berta von Suttner, som skrev romanen "Ned med vapnen", hyllades i Sverige som "drottningen i fredsvännernas rike". Ellen Key förmedlade och tolkade hennes idéer och skrev att det viktigaste medlet att förhindra krig var att rikta in all fostran av ungdomen på att "utrota vilddjursarvet inom oss".

Krigsutbrottet och krigsentusiasmen 1914 vållade stor besvikelse bland alla som var engagerade i de internationella fredssträvandena. Men samtidigt blev kriget en sporre till ökade ansträngningar. Kvinnokonferensen i Haag 1915 betonade i en av sina många resolutioner

vikten av att uppfostran koncentreras på "den konstruktiva fredens ideal". Inspirerade härav bildade Matilda Widegren, som deltagit i Haag, tillsammans med Fanny Pettersson Svenska kvinnornas fredsgrupp 1916. Då snart även manliga lärare ville bli medlemmar ombildades gruppen 1920 till Svenska skolornas fredsförening. Året innan hade den svenska sektionen av IKFF kommit till med Matilda Widegren som ordförande. Genom åren förekom sedan ett nära samarbete föreningarna emellan.

I två andra avseenden var de här åren av stor vikt för fredsundervisningen. Det första är att folkskolan 1919 fick en ny undervisningsplan som för historiens del tonade ned krigshistorien och angav den fredliga odlingen som det viktigaste. I modersmålet skulle man undvika "läsestycken" som förhålligat kriget och motverkar den fredliga samlevnaden mellan folken. Det andra är att Nationernas Förbund (NF) kom till 1920. För första gången i historien hade en universiell organisation tillskapats för kollektiv säkerhet med uppgift att stoppa väpnad aggression från vilken stat det vara månne. En dröm hade blivit verklighet, trodde man. Kunskapsuppbyggnad och opinionsbildning rörande NF blev en viktig angelägenhet för fredspedagogerna.

Lärarinneförbundet

Artiklar och notiser om fred och fredsundervisning blir nu vanligare, framförallt i Lärarinneförbundet, de kvinnliga folkskolläraernas organ, där så små-

Matilda Widegren i mitten 1924. Till höger: Elsa Å:son Beskow och Hanna Winblad

ningom Ulla Alm, sedermera Lindström, blev redaktör. Svenska skolornas fredsförening startade en skriftserie och ordnade kurser, bl a i samarbete med systerföreningar i de övriga nordiska länderna. Redan 1920 sökte föreningen genom en enkät till ett stort antal skolor bilda sig en uppfattning om åsikter och omfattning rörande fredsundervisningen.

Om jag ska sammanfatta i några korta punkter det som utmärkt dessa tidiga fredspedagogiska strävanden bör först nämnas den starka tilltro till undervisningen som ett effektivt fredsinstrument. Men det betydde inte, för det andra, att man önskade ett specifikt fredsämne. För det tredje bör noteras att det var de kvinnliga lärarna som gick i spetsen. Matilda Widegren som ordförande i Svenska skolornas

fredsförening hade en nyckelroll. Det är också påfallande, som nyss nämnts, att det är i Lärarinneförbundet som det mesta källmaterialet om fredsundervisningen finns att hämta. Svensk lärartidning har blott knapphändiga notiser och Tidning för Sveriges Läroverk praktiskt taget inget. Det leder till en fjärde iakttagelse, giltig även för senare tid, nämligen att ju högre upp man kommer i skolhierarkin desto ljummare blir intresset för fredsundervisning. Det femte är att det, precis som på 1980-talet, var makroperspektivet som dominerade, inte aggression och våld i samhälle, skola och familj, d v s mikroperspektivet. Slutligen bör sägas att fredsundervisningen, trots stora ambitioner och mycket arbete under 1920- och 30-talen, förblev en marginell företeelse, som inte satte några djupare spår i vår utbildningshistoria. Kanske var det så att idealiteten var starkare än tillämpningen, att freden betydde mer än pedagogiken och att fredsengagemanget inte professionaliserades fullt ut. Kan detta vara något att fundera över även för dagens "Lärare för fred"?

Efter andra världskriget

De storpolitiska orosmolnen och NF:s gradvisa förfall under 1930-talet försvårade arbetet med fredsundervisningen. Mot 30-talets slut och under andra världskriget blev det istället försvarsundervisning och även vissa militära övningar som tog över. Jag har för åren efter freden 1945 inte funnit någon motsvarighet till den iver för fredsundervisning som fanns efter första världskriget. Kanske beror det på att det andra världskriget sågs som ondskans besegrande, medan det första tedde sig som meningslös dårskap. Kanske bidrog tillkomsten av UNESCO med dess breda och övergripande ansvar för undervisning om internationell förståelse, fred och mänskliga rättigheter till att en specifik fredsundervisning inte längre sattes främst. Det som nu stod i förgrunden nationellt och internationellt var demokratifostran.

Det kalla kriget... och sedan

Det var först mot slutet av 1970-talet, då det kalla kriget kom in i sin mest hotfulla fas, som fredsundervisningen blev aktuell på nytt. Det skedet har jag kortfattat skildrat i annat sammanhang, bl a i Folk och försvars skriftserie

"Försvar i nutid" nr 6 1990. Mera utförligt återkommer jag till detta och några framtidstankar i den planerade kunskapsöversikten. Låt mig här blott runda av med några sammanfattande reflektioner om det dynamiska skede vi nu är mitt uppe i och den förändrade roll - bl a från ett makro- till ett mikroplan - fredsundervisningen har att gå in i.

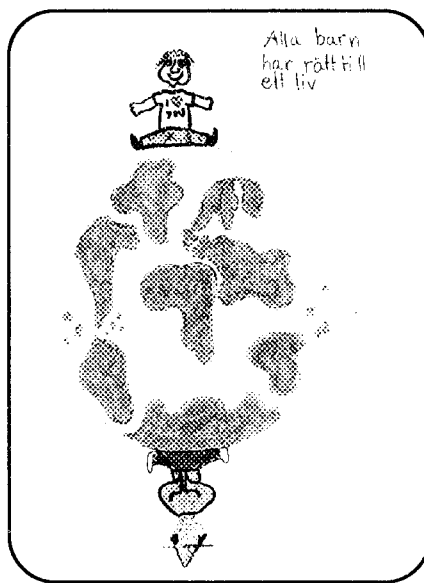
När det kalla kriget upphörde gick luften ur freds rörelsen. Liksom ur Nato! Var fanns hotet och fienden? Samma undran och förvirring drabbade fredsundervisningen, vilket kan avläsas bl a i de nedåtgående siffrorna i Lärare för fred. Nato och dess framtid faller utanför ramen för mitt ämne, men nog behövs både freds rörelse och fredsundervisning i fortsättningen. Vad det gäller är att finna en ny definition och en ny strategi anpassad efter det nya läget.

Fredsundervisningen som den växte fram i Sverige vid 1980-talets början tog som framgång i första hand sikte på hotet om ett storkrig mellan öst och väst, eller annorlunda uttryckt på makroperspektivet. Den var med sin ambition att skapa skol- och ungdomskontakter över blockgränserna kort och gott ett försök till utrikespolitik på skolnivå - hur naivt och rent av farligt detta än tedde sig för skeptiker och belackare. Och sådana fanns det gott om.

Ett förvirrat mönster

Risken för ett storkrig tycks nu vara över, men kriget finns där likafullt på många håll, både inom och utom Europa. Sovjetimperiets efterlängttade fall innebar att locket på Pandoras ask lyftes bort och ut kom nationalistiska, etniska och rasistiska krafter, som skapat oro, konflikter och flyktingströmmar. Ett förvirrat mönster som ingen riktigt tycks kunna greppa har uppstått.

Makroperspektivet har avlösts av ett mikroperspektiv med lokala och regionala konflikter. Men i fråga om nord-syd finns den storskaliga spänningen kvar. Somliga menar dessutom att ett nytt makroperspektiv är under uppsegling - en kulturkonfrontation mellan islamisk/arabisk och västerländsk civilisation. Vi märker av allt detta även i Sverige. Än tydligare än förr har världens problem kommit in även i våra samhällen och skolor, på våra gator och torg och t o m i familjelivet. Våldet har ökat och det har också klyftan mellan fattiga och rika, precis som i de flesta länder.

Fredsundervisningen behövs!

Fredsundervisningen behövs men dess mål och metoder behöver bli tydligare och effektivare och inriktningen på det närliggande, mikroplanet med dess spänningar och konflikter, bli ett komplement till det traditionella makroplanet. Decentraliseringen av skolväsendet gör att det inte längre finns någon central instans med uppgift att ge stöd och råd i de här frågorna. Den lokala friheten ställer ökade krav på enskilda lärare, skolledare och skolpolitiker, men den ger också ökade möjligheter till egna insatser och till lokal profilering.

Nyligen deltog jag i UNESCOs stora, vartannat år återkommande, konferens anordnad av dess byrå för undervisningsfrågor i Genève, (IBE), den som ursprungligen går tillbaka till Jean Piaget. Representanter för cirka 130 länder och ett stort antal NGOs - ickestatliga organisationer - var där. Sällan har väl förhoppningarna och tilltron vad gäller undervisningens roll för fred och mänskliga rättigheter kommit till klarare uttryck. Ett nyckelbegrepp var fredskultur och att det nu måste göras kraftanstängningar av alla att låta en sådan ersätta den forna krigskulturen. Vägen är undervisning. Dock kom man fram till att någon revision av "fredsundervisningens bibel", rekommendationen från 1974, inte skulle föreslås UNESCOs generalförsamling. Den står sig gott men behöver kompletteras med ett handlingsinriktat program.

En annan indikator på det växande intresset för undervisningen som ett fredsinstrument är IPRA:s (International Peace Research Association) konferens på Malta i början av november. Flera "papers" om fredsundervisning än någon gång tidigare har sänts in för diskussion under konferensen.

Forskning och utveckling

För medlemmarna i Lärare för fred är det givetvis av vikt att hålla sig á jour med forsknings- och utvecklingsarbetet inom och utom Sverige vad gäller fredspedagogiken. Glädjande är i ö att viss forskning - utöver den i Malmö - nu också börjat komma igång vid de pedagogiska institutionerna i Umeå och Mölndal. Beträffande den ovannämnda UNESCO konferensen kan man fråga efter aktuell dokumentation om den, när den omsider föreligger klar, hos svenska UNESCO-rådet:

*Svenska UNESCO-rådet
tel 08/763 19 50 eller 763 19 51.*

Vår kunskap om undervisningen för fred och mänskliga rättigheter behöver kontinuerligt breddas och förnyas och vår tro på uppgiften hållas levande. Det vi sysslar med är existentiella frågor i ordets allra ursprungligaste mening.

